

Otázky světového názoru jsou trvalým objektem marxistické analýzy. Přesto, že již byly mnohé aspekty marxisticko-leninského světového názoru prozkoumány, existuje ještě celá řada momentů, které potřebují upřesnit a prohloubit. Světonázorová výchova je neoddelitelně spjata s praktickou činností, tvořivou prací ve sféře sociálně ekonomického a kulturního rozvoje socialistické společnosti, a proto má výzkum světového názoru značný praktický význam.

Recenzovaná kniha je výsledkem mnoholeté práce kolektivu katedry filozofie Běloruské státní univerzity v Minsku, vedeného I. I. Žbankovovou. Československému čtenáři jsou dobře známy výsledky výzkumů světonázorové problematiky provedené jinými kolektivy sovětských autorů. Ovšem tyto práce byly ve většině případů věnovány především teoretickým problémům světového názoru, zatímco jeho praktická stránka unikala pozornosti. Uvedená kniha je pozoruhodná a neobvyklá 1) svým metodologickým přístupem, v němž se autoři dostávají za rámec tradičních přístupů, vycházejí z méně užívaných idejí a kategorií dialektického materialismu, které jsou nutné k hlubšímu poznání geneze, zvláštností formování a působení světového názoru jako sociálního jevu; 2) zobrazením bohatého empirického sociologického materiálu, který umožňuje zhodnotit zákonitosti fungování reálného světového názoru socialistické osobnosti, analyzovat sociální podmínky a faktory, které působí na formování a uplatňování světového názoru osobnosti v socialistické společnosti.

Přístup zvolený autory ovlivnil strukturu monografie, která se tematicky člení na dvě části. První je věnována převážně teorii světového názoru, druhá jeho praktickému promítnutí v sociální realitě. První část tvoří kapitoly: *Podstata a struktura marxisticko-leninského světového názoru. Marxisticko-leninský světový názor jako historicky konkrétní forma reálného světového názoru. Předpoklady formování a funkce marxisticko-leninského světového názoru.*

V této části je analyzována a teoreticky zdůvodněna nezbytnost respektovat dosud nedostatečně zkoumané aspekty reálného světového názoru. Podle názoru autorů je v tradičních přístupech k problematice světového názoru dáována přednost jen některým kategoriím a principům marxistické filozofie. To je jednou z příčin nespokojivého rozpracování metodologických základů empirického sociologického výzkumu světového názoru. Jedním z hlavních záměrů autorského kolektivu je proto rozšíření teoretického základu marxistické analýzy světového názoru s využitím dosud opomíjených idejí a principů marxismu, a to s přihlédnutím ke zkušenostem z konkrétního empirického výzkumu.

Autoři zdůrazňují metodologický význam idejí klasiků marxismu-leninismu pro další rozpracování teorie světového názoru. Jde o ideje: 1) o praktické povaze odrazu skutečnosti ve vědomí člověka; 2) o dialektickém charakteru procesu odrazu a jeho výsledku; 3) o principu stranickosti, který zvyrazňuje stranickou, třídní povahu ideologie, filozofie a světového názoru; 4) o vědeckém charakteru dialekticko-materialistického světového názoru. Na základě rozboru typických vymezení světového názoru dokazují potřebu spojení světového názoru, jako integrální charakteristiky člověka, s marxistickým chápáním podstaty člověka, s její sociální, historickou a individuální podmíněností.

Realizace tohoto metodologického požadavku přivedla autory k závěru, že reálný světový názor je organickou jednotou ideálního a materiálního, objektivního a subjektivního, uvědomělého a neuvědomělého, teoretického a praktického. Světový názor vzniká v procesu různorodých vztahů člověka ke skutečnosti. Jsou to například vztahy biologické, fyziologické, poznávací, sociálně praktické, emocionálně psychologické. Reálný světový názor (třídní, mas, jednotlivců) nelze tedy redukovat pouze na jeho teoretické vyjádření. Teoretická (racionální) úroveň světového názoru není totožná se světovým názorem jako celkem. Reálný světový názor je bohatší svým obsahem, odráží reálné vztahy, do nichž vstupuje jedinec, v různých formách a je tedy determinován povahou sociálního systému, jeho vztahy a vlastnostmi.

Můžeme souhlasit s názorem autorů, že k přeměně dialekticko-materialistického světového názoru v přesvědčení pracujících nestačí socializace jedince a ovládnutí teorie. Je zapotřebí napomáhat správnému samostatnému pochopení získané individuální a historické, sociální a třídní zkušenosti a zhodnocení této zkušenosti z hlediska marxisticko-leninských metodologických přístupů.

Reálný světový názor je, podle mínění autorů, odvozen z praktického vztahu člověka ke skutečnosti a je determinován objektivní různorodostí společenských vztahů.

hů, jejich kvalitou a zaměřeností, což určuje sociální charakteristiky člověka, systém jeho hodnot, ideálů, přesvědčení, znalostí, zvyklostí a cílů. Reálný vědecký světový názor mas a jednotlivců, jeho obsah a formy jsou podmíněny formami a obsahem skutečných subjektů, konkrétně historickými a individuálními podmínkami jejich existence. Hlavní funkce vědeckého světového názoru spočívá v orientaci a podněcování tvůrčí činnosti pracujících cestou socialistické a komunistické přestavby společnosti. V rámci reálného světového názoru plní protikladnou společenskou úlohu náboženství jako převrácený obraz světa, který transformuje lidskou podstatu ve fantastickou skutečnost. Náboženský světový názor orientuje tvůrčí činnost člověka do světa iluzí, to jest napomáhá uchování přežitých společenských vztahů.

Autoři monografie konstatují, že celistvost a specifika reálného světového názoru nebyla zatím v marxistické literatuře analyzována. Tento nedostatek lze považovat za překážku bránící celistvému teoretickému odrazu reálných osobností zapojených do konkrétní různorodosti společenských vztahů. Reálný světový názor jako rozporná jednota společenského a individuálního, praktického a teoretického, materiálního a ideálního, objektivního a subjektivního je determinován subjektivními a objektivními podmínkami a současně zákony pracovní, poznávací a revolučně přetvářející činnosti člověka.

Jako jedna ze základních sociálních charakteristik osobnosti plní reálný světový názor následující společenské funkce: stimuluje, systematizuje a reguluje sociální činnost. V souvislosti s tímto tvrzením je pochopitelná snaha autorů odhalit ve struktuře světového názoru komponenty, které jsou nutné k realizaci těchto funkcí. K tomuto účelu je v monografii využit bohatý faktický materiál, získaný sociologií a psychologií osobnosti.

Strukturu světového názoru tvoří: 1) subjektivně osvojené programy sociální činnosti; 2) racionálně vyjádřené zásady; 3) subjektivní odraz, hodnocení a pochopení výsledků sociální činnosti. Je zřejmé, že přístup naznačený v monografii otevírá nové možnosti výzkumu světového názoru, ovšem je třeba upozornit na jeho diskusní charakter a do značné míry otevřenost problematiky struktury světového názoru. Je otázkou, nakolik je opodstatněné vyčlenění právě těchto strukturních prvků v sociálně filozofické analýze světového názoru. Takový rozbor v práci chybí. Pokus autorů o neobvyklou cestu řešení problému však je inspirující.

Bezpochyby zajímavou se jeví analýza historických forem reálného světového názoru: magického, mytologického, filozofického, náboženského, vědecko-materialistického (tj. komunistického). Autoři si plně uvědomují a speciálně analyzují dialektiku historických forem světového názoru ve struktuře duchovního života společnosti, její závislost na specifické praktické i teoretické činnosti jednotlivce, sociální skupiny, třídy, mas. Na základě idejí klasiků marxismu-leninismu formulují dvě teze: 1) reálný světový názor jednotlivce má historickou povahu jak z hlediska ontogeneze, tak i z hlediska uvědomělé reprodukce historických stupňů rozvoje společenských vztahů; 2) reálný světový názor není totožný s jeho teoretickou formou, s třídním světovým názorem vyjádřeným v podobě ideologické teorie. To znamená, že „vztah mezi reálným světovým názorem jednotlivce a reálným světovým názorem jeho sociální skupiny, třídy nebo společnosti nemůže být chápán jako prostý vztah typu „část — celek“. Je třeba mluvit o jejich různorodé a složité dialektické souvislosti“ (s. 91).

Reálný světový názor jednotlivce má své zvláštnosti v závislosti na historickém stupni vývoje společnosti, na tom, do jaké sociální skupiny nebo třídy patří, na individuální zkušenosti a věku jednotlivce. Se vznikem marxismu je poprvé v dějinách vyzdvížena otázka formování vědeckého, objektivně pravdivého, pokrokového světového názoru pracujících. Marxisticko-leninský světový názor vyjadřuje nejpokrokovější filozofické, ekonomické a sociálně politické ideály, odpovídající praxi revolučního přetváření společnosti. Ovšem formování komunistického světového názoru neprobíhá automaticky. Je závislé na povaze různorodé praktické, především pracovní činnosti osobnosti. Proto autoři monografie všestranně zdůvodňují význam kolektivní pracovní činnosti, výchovy, která by orientovala osobnost na tvorivost a poznání.

Důležitým prostředkem formování marxisticko-leninského světového názoru je kritika antikomunistických, nevědeckých světónázorových orientací. K této otázce přistupuje autorský kolektiv z obecnějšího hlediska. Neomezuje se přitom na kritiku idejí, ale ukazuje, že kritika nevědeckého světového názoru by měla zahrnovat i odhalení konkrétních příčin, hledání sociálních prostředků působení na vědomí a způsob života jednotlivce. V tom spatřují hlavní směr formování a upevnění vědeckého světového názoru. Na konkrétním materiálu z dějin marxismu-leninismu dále ukazují, že vznik a vývoj vědeckého světového názoru, jeho funkce v poznání

a praxi jsou odrazem objektivních změn v charakteru praktického, gnozeologického a hodnotového vztahu subjektu a objektu. Při řešení těchto otázek docházeli k novým výsledkům, které z jiného pohledu postihují funkce marxisticko-leninského světového názoru v procesu praktické a teoretické činnosti.

Tato část práce má nejen teoretický, ale také praktický význam, umožňuje přehodnotit doposud existující tradiční přístupy k otázkám světového názoru, ukazuje nové možnosti světónázorové výchovy socialistické osobnosti.

Druhou, převážně empiricky orientovanou část práce, tvoří kapitoly: *Marxisticko-leninský světový názor a masové sociální akce. Úloha socialistické kultury při formování marxisticko-leninského světového názoru osobnosti. Formování vědeckého světového názoru mas jako sociální proces. Řízení procesu formování marxisticko-leninského světového názoru v socialistické společnosti. Ideologický boj a vědecký světový názor.* V této části je zobrazen význam jednotlivých sociálních procesů a jevů při formování marxistického světového názoru. Už samotný přístup autorů má zřejmý praktický význam, protože zobecňuje zkušenosti ze světónázorové výchovy v Bělorusku, odhaluje úlohu jednotlivých společenských jevů v tomto procesu, čímž umožňuje její využití.

Nemůžeme zde podrobně analyzovat všechny determinanty reálného světového názoru socialistické osobnosti v té šíři, jak to činí recenzovaná práce. Zastavíme se pouze u úlohy materiálního života, kultury a vedoucí úlohy komunistické strany.

Pracovní činnost má dvě stránky, je zdrojem přetváření přírody člověkem, ale vystupuje také jako faktor upevňující světónázorové principy a hodnotové orientace člověka. Autoři monografie dokazují, že v podmínkách socialismu má tvořivá a iniciativní práce zásadní význam pro formování komunistického světového názoru osobnosti. Zdůrazňují proto potřebu formování nového myšlení, orientovaného na představbu všech aspektů života společnosti. V této souvislosti se detailně zabývají povahou pracovní iniciativy, ukazují, že světónázorové zásady osobnosti, míra jejího uvědomění a přesvědčení se výrazně podílejí na charakteru vztahu člověka k práci. Formování a vývoj pracovní iniciativy je přímo závislý na osvojení si zásad komunistického světového názoru a naopak. Aktivní zapojení člověka do procesu tvůrčí pracovní činnosti obohacuje jeho duchovní život, poněvadž skutečné duchovní bohatství jednotlivce je závislé na bohatství jeho skutečných společenských vztahů. Různorodost a složitost společenských úkolů podmiňuje růst zájmu o filozofické, politické, sociálně ekonomické poznatky, na jejichž základě se formuje světónázorové přesvědčení. Pracovní iniciativa a komunistický světový názor jsou tedy v dialektické jednotě, navzájem se podmiňují, doplňují a rozvíjejí.

Významným nástrojem formování marxisticko-leninského světového názoru osobnosti je socialistická kultura, která formuje člověka, konstituuje obsah jeho duchovního života. V monografii je proto analyzována právě tato stránka kultury, což představuje určité novum v přístupu k ní, neboť tato stránka kultury zatím nebyla dostatečně pozorně zkoumána. I v tomto smyslu je recenzovaná práce bezpochyby přínosná. Autoři dokazují, že jednotlivé sféry socialistické kultury (filozofie, politická ekonomie, vědecký komunismus, vědecký ateismus, morálka, věda, umění, ekologická a politická kultura) plní — kromě základních funkcí — také funkce světónázorové.

Další významnou myšlenkou této části práce je zdůvodnění úlohy kulturní činnosti při formování člověka, jeho duchovního života. Všestranný vývoj osobnosti vyžaduje osvojení všech typů kultury, a to v procesu zapojení do všech základních typů sociální činnosti. Kulturní činnost se vyvíjí v jednotě svých protikladných stránek: spotřeby kulturních hodnot a jejich vytváření. Oba tyto aspekty jsou nutné pro formování světového názoru, avšak jeho povaha závisí na obsahu spotřebovaných hodnot, na tom, jaké hodnoty si člověk osvojuje a nakolik je jejich uchopení efektivní. V knize je dokazováno, že úloha kultury při formování světového názoru bude vyšší, bude-li doprovázena samostatnou tvořivostí člověka. Rozvoj sociální aktivity člověka, jeho zapojení do tvořivé politické, vědecké, umělecké, technické, pedagogické činnosti je tedy předpokladem formování marxisticko-leninského reálného světového názoru socialistické společnosti.

Zvlášť významnou je ta část knihy, která zkoumá úlohu komunistické strany při formování marxisticko-leninského světového názoru v socialistické společnosti. Vznikající vedoucí úloha strany se projevuje mimořádně zřetelně v procesu formování nového člověka, jeho duchovního profilu. V této souvislosti analyzují autoři specifické charakteristiky strany jako subjektu řízení v procesu formování světového názoru pracujících. Ukazují, že v materiálech XXVII. sjezdu KSSS a dalších stranických materiálech byl stanoven a všestranně odůvodněn rozhodující článek strategie formování nového člověka — výchova pracujících k marxisticko-leninskému

světovému názoru. Protože takový světový názor lze formovat pouze na základě plánovitého působení materiálních a ideologických jevů a procesů, pak „jedinou sociální silou, schopnou usměrňovat všechny tyto procesy v jejich jednotě, v zaměřenosti na člověka, je strana“ (s. 279).

Stranické řízení světónázorové výchovy má svou specifiku. Řídící činnost strany má politický charakter, a proto vychází z vědeckého stanovení cílů a perspektiv rozvoje společnosti. To ovšem znamená, že realizace stranického vedení při výchově člověka je zároveň teoretickým a praktickým řešením světónázorové problematiky. Z toho plyne další zvláštnost stranického řízení — využívání a rozvoj marxisticko-leninské teorie jako teorie a metody revoluční činnosti. V souvislosti s analýzou vedoucí úlohy strany zkoumají autoři monografie metody a prostředky světónázorového působení, hodnotí přínos stranických výborů Běloruska v této oblasti.

Nové teoretické uchopení a bohatý faktografický materiál monografie bude nesporně přínosem pro další rozpracování problematiky světového názoru. Dosažené výsledky mohou být využity při koncipování obsahu a forem světónázorové výchovy, ve výchově a vzdělání. Význam práce nemohou snížit ani některé nedostatky či diskusní charakter některých tvrzení autorů jednotlivých kapitol či světového názoru. Uplatnění interdisciplinárního přístupu — filozofického, sociologického, sociálně psychologického — sice skrývá četná úskalí, na druhé straně však rozšiřuje a obohacuje dosud běžné tradiční pohledy a je výzvou k přiblížení světónázorových studií k specifickým konkrétní sociální reality.

Nikolaj Demjančuk

Dagmar Demjančuková

A. J. Terechina: Analiz dannyh metodami mnogomernogo škalirovanija (Analýza dat metodami mnohorozměrného škálování)

Moskva, Nauka 1986, 167 s.

Mnohorozměrnému škálování jako jednomu ze současných směrů v analýze dat je v poslední době věnována značná pozornost, a to jak jeho praktickému použití, tak zákonitě i jeho dalšímu vývoji — vytváření nových postupů, zdokonalování teoretických základů apod. Je to zřejmě způsobeno jeho širokou aplikabilitou především v oblasti sociologie, psychologie, ekonomie a dalších společenských věd, ale i v mnoha dalších oblastech.

Metody tohoto typu škálování jsou vhodné pro zpracování různých typů informace. V případě parametrických dat, kdy objekty jsou charakterizovány mnoha veličinami (parametry), umožňují podstatně snížit rozměr prostoru, v němž jsou objekty popsány svými parametry, a navíc, což je většinou hlavním smyslem, znázornit objekty ve tvaru vhodném pro vizuální analýzu jejich struktury. Týkají-li se data podobností nebo těsnosti vazeb mezi objekty, jsou tyto metody vhodné pro konstrukci a vizuální posouzení struktury množiny objektů. Jsou-li data tvořena expertními (subjektivními) odhady, týkajícími se množiny objektů, je možné vedle vizuálního znázornění objektů znázornit takto i experty (subjekty) a získat tak představu o jejich struktuře a o obecných faktorech ovlivňujících rozhodování expertů.

Problematickou mnohorozměrného škálování se zabývá řada příspěvků v časopisech a sbornících, jsou jí věnovány monografie. Je vytvářena řada programů, které existují buď samostatně, nebo jsou včleňovány do obecnějších (statistických) programových systémů, případně tvoří ucelené soubory programů specializované výhradně na toto škálování — například soubor programů MDS(X), jehož uživatelský manuál byl recenzován v Sociologickém časopise 1987, č. 3.

Kniha Terechinové je poměrně útlá, avšak podává velmi široký přehled o problematice. Způsob výkladu jednotlivých metod a postupů je většinou kompromisem mezi jejich přesným popisem a pouhým slovním naznačením postupů. Výklad je na mnoha místech doplňován přesnými vzorci, popřípadě i dílčími algoritmy, rozsah knihy a množství zahrnutých metod však nedovoluje takový způsob popisu, podle něhož by bylo možné bez dalšího konkrétní metody použít. Nicméně práce zřetelně překračuje rámec zběžného informativního přehledu a dovoluje proniknout teoreticky i prakticky hluboko do problematiky. Bohatá bibliografie pak dovoluje zájemcům o konkrétní použití metod získat další informace.

Téma je rozčleněno do úvodu a osmi kapitol, z nichž některé se týkají různých skupin podobných metod, jiné pak shrnují vlastnosti společné všem metodám mnohorozměrného škálování.